

راهبردهای غدیر در دست یابی به اقتصاد مقاومتی

مجید هاشمی^۱، سجاد قمری فام^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی حقوق، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران

^۲ دانشجوی کارشناسی اقتصاد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران

چکیده

اقتصاد پیوسته یکی از مهمترین ساحت های زندگی بشر را تشکیل داده است به گونه ای که تأثیری مستقیم بر زندگی انسان داشته و قوت و ضعف تمدن ها، وابسته به آن بوده است. دین مبین اسلام با توجه کامل به حیات مادی بشر، راه های دستیابی به سبک زندگی اسلامی و غایت آن یعنی سعادت بشر را مشخص نموده است. یکی از اصلی ترین عرصه های تبیین سعادت دنیوی و اخروی بشر صحنه عظیم غدیر می باشد چرا که به دنبال وقوع آن دین کامل گردید و بدین وسیله مدل جامع هدایتی نمایان گشت؛ به همین دلیل فرهنگ غدیر نیز خود به عنوان عاملی اساسی در ارائه راهبردهای بنیادین در زندگی بشر به ویژه در عرصه اقتصادی راهگشا می باشد. این مقاله با روشی تحلیلی و کتابخانه ای با هدف تبیین راهبردهای فرهنگ غدیر در راستای تحقق اقتصاد مقاومتی به عنوان مدلی اسلامی در راستای ترسیم تمدن نوین اسلامی نگاشته شده است. بیان راهبردهای برآمده از فرهنگ غدیر همچون راهبردهای معرفتی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و بررسی نقش آن ها در تحقق اقتصاد مقاومتی به عنوان مدل جامع اقتصاد اسلامی از نتایج این مقاله می باشد.

واژه های کلیدی: غدیر، اقتصاد مقاومتی، راهبردها.

۱-مقدمه

با توجه به تحریم های ظالمانه ای که در سال های اخیر برعلیه نظام جمهوری اسلامی ایران تحمیل شده است، رهبری اقتصاد مقاومتی را به عنوان راهکاری برای برون رفت از تحریم ها و ساختن اقتصادی مقاوم و آسیب ناپذیر مسئله مطرح ساخت. دستیابی به این مهم نیازمند نقشه ای مدون می باشد و آموزه های اسلامی به خصوص جریان غدیر بستری مناسب برای استخراج مولفه های دستیابی به اقتصاد مقاومتی می باشد.

بررسی غدیر نشان می دهد که این حادثه و خطبه با عظمت آن را نمی توان یک حادثه شخصی دانست، بلکه واقعه غدیر آغاز یک تفکر در عرصه مدیریت جامعه ی اسلامی است که بخشی از آن در غدیر و امتداد آن در سیره امام علی علیه السلام یافت می شود.

به طور نمونه در سیره حضرت داریم که ایشان چاه می زدند، آب بیرون می آوردند، مزرعه درست می کردند، و پس از آن که آباد می شد، سپس آن را وقف می کردند و بعضی از این اوقاف، قرن ها ماندگار شد.

سوالی که در اینجا پیش ما آید این است که چه تفکری در عرصه مدیریت جامعه اسلامی توسط حضرت حاکم بوده است که ایشان پس از تلاش فراوان برای آباد کردن یک مکان به وقف آن مکان اقدام می نمودند.

آیا این عمل حضرت، ریاضت دادن به خود بوده است یا اینکه حضرت خواسته است با انجام آن درسی به تاریخ بدهد که در مدیریت اقتصادی خود به کار گیرند؟

بررسی فرهنگ غدیر و سیره حضرت علت این عمل و مولفه های نهفته در دست یابی به اقتصاد مقاومتی را را برای ما روشن خواهد ساخت.

ما در این پژوهش با بهره گیری از روش کتابخانه ای، سعی در استخراج این مولفه ها و معرفی آن به عنوان راهبردهایی برای دستیابی به اقتصاد مقاومتی خواهیم بود.

۱-۱-راهبرد های معرفتی

۱-۱-۱-خدامحوری

۱-۱-۱-۱-غدیر و خدا و محوری

محور اصلی غدیر را میتوان خدامحوری مطلق دانست، به این معنا که بشر در همه امور زندگی از آنچه بدان فکر می کند تا به مرحله تصمیم و عمل می رسد و آنچه که انسان به آن نیاز دارد، به خدا نیازمند است.

غدیر خم صحنه تجلی توحید و نابودی کفر و شرک می باشد. باور و اعتقاد به توحید که از اصول اعتقادی مسلمانان می باشد در روز عید غدیر خم به اوج خود می رسد.

پیامبر اکرم (ص) در پیام غدیر سبک زندگی را برای مردم ترسیم نمودند که اولین رکن و اساسی ترین رکن آن توحید و خدامحوری در برنامه های زندگی می باشد.

تسلیم مطلق خداوند بودن و پیروی از دستورات الهی از شاخصه های اصلی سبک زندگی اسلامی است.

پیامبر اکرم این شاخصه بارز را در غدیر خم در مرحله عمل به منصفه ظهور می گذارند و فرمان الهی را اجرا می نمایند.

قرآن تنها در آیه زیر است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به کتمان پیام مورد تهدید قرار داده و در صورت عدم ابلاغ آن، تمام آنچه را که پیامبر در مدت ۲۳ سال رسالت انجام داده است را هدر رفته می داند.

« يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۚ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ ۗ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ » (مائده (۵): آیه ۶۷)

ای پیامبر! آن چه را از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شد، ابلاغ کن و اگر چنین نکنی، پیامش را نرسانده‌ای و خدا تو را از گزند مردم نگاه می‌دارد. خداوند کافران را هدایت نمی‌کند.

پیامبر در غدیر خم فرمان الهی را اجرا می نمایند و خطاب به مردم می فرمایند:

أَحْمَدُهُ كَثِيرًا وَأَشْكُرُهُ دَائِمًا عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالشَّدَّةِ وَالرَّخَاءِ، وَأُؤْمِنُ بِهِ وَبِمَلَانِكَتِهِ وَكُتْبِهِ وَرُسُلِهِ. أَسْمَعُ لِأَمْرِهِ وَأَطِيعُ وَأُبَادِرُ إِلَى كُلِّ مَا يَرْضَاهُ وَأُسْتَسْلِمُ لِمَاقِضَاهُ، رَغْبَةً فِي طَاعَتِهِ وَخَوْفًا مِنْ عِقُوبَتِهِ، لِأَنَّهُ اللَّهُ الَّذِي لَا يُؤْمَنُ مَكْرَهُ وَلَا يَخَافُ جَوْرَهُ.

و او را ستایش فراوان و سپاس جاودانه می گویم بر شادی و رنج و بر آسایش و سختی و به او و فرشتگان و نبشته ها و فرستاده هایش ایمان داشته، فرمان او را گردن می گذارم و اطاعت می کنم؛ و به سوی خشنودی او می شتابم و به حکم او تسلیمم؛ چرا که به فرمانبری او شائق و از کیفر او ترسانم. زیرا او خدایی است که کسی از مکرش در امان نبوده و از بی عدالتیش ترسان نباشد (زیرا او را ستمی نیست).

۱-۱-۲- اقتصاد مقاومتی و خدامحوری

وجه تمایز اقتصاد مقاومتی با سایر اقتصادها در این است که باید نگرشی خدامحورانه داشته باشیم، بحث اقتصادمقاومتی باور تولیدی می‌خواهد.

در اقتصاد مقاومتی باورهای ما، باید خدا محور باشد به طوری که اعتقاد به عبودیت خداوند در همه امور از جمله توزیع، تولید و مصرف مورد توجه قرار گیرد.

مادامی که پایه های اقتصادی بر مفاهیمی همچون تلاش برای کسب سود و ثروت اندوزی باشد و مدیریت اقتصادی حول محور اقتصاد سرمایه‌داری تعریف شود و مدیران اقتصاد به این دسته از معادلات گرایش داشته باشند، اقتصاد مقاومتی تحقق پیدا نخواهد کرد و باید تلاش کرد تا فرهنگ اقتصاد بر مبنای خدامحوری و با نگرش دینی تبیین شود.

در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که رهنمود جوامع انسانی به سوی اقتصادی پویا و سالم می باشد؛ که به عنوان نمونه به چندی از آنها اشاره می کنیم

۱- « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ » (مائده (۵): آیه ۱) ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به عقد و پیمان‌های خود، با خدا و مردم) وفا کنید.

۲- « أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا » (البقره (۲): آیه ۲۷۵) خدا خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است.

۳- « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ » (النساء (۴): آیه ۲۹) ای اهل ایمان! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل [و از راه حرام و نامشروع] مخورید، مگر آنکه تجارتي از روی خشنودی و رضایت میان خودتان انجام گرفته باشد؛ و خودکشی نکنید؛ زیرا خدا همواره به شما مهربان است

۴- «أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَ زَنُوا بِالْقَيْسِطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (الاسرا(۱۷): آیه ۳۵) و هنگامی که [جنسی را] پیمان‌نامه می‌کنید، پیمان‌نامه را کامل بدهید و [اجناس قابل وزن را] با ترازوی درست و صحیح وزن کنید، این برای شما بهتر و فرجامش نیکوتر است.

۵- «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْأَيْتَامِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ» (الانفال (۸): آیه ۴۱)

و بدانید هر چیزی را که [از راه جهاد یا کسب یا هر طریق مشروعی] به عنوان غنیمت و فایده به دست آوردید [کم باشد یا زیاد] یک پنجم آن برای خدا و خویشان پیامبر و یتیمان و مسکینان و در راه ماندگان است.

دستیابی به ثمرات این دستورات یعنی رسیدن به اقتصادی پاک و مقاومتی در گرو اطاعت از اوامر الهی یعنی خدامحوری و عمل به این آیات می باشد.

۱-۱-۲-ولایت پذیری

روح غدیر را می توان ولایت مداری دانست؛ یعنی تمامی حوادثی که در غدیر رخ داد برای تبلیغ ولایت بود. پیام اساسی که غدیر به جامعه جهانی داد، ولایت مداری و ولایت پذیری بود.

اما در مرحله اول باید ببینیم که معنا و مفهوم ولایت چیست و سپس به بررسی رابطه میان ولایت پذیری و اقتصاد مقاومتی بپردازیم.

۱-۱-۲-۱-معنای ولایت

«ولایت» معانی مختلفی دارد. ریشه لغوی آن (ولی) به معنای قرب، اتصال و پیوند دو یا چند شیء است. از پیوند عمیق دو شیء، ولایت پدید می آید. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۵۳۳)

۱-۱-۲-۱-۱-مفهوم ولایت

ولایتی که برای خدای متعال و اهل بیت (ع) مطرح است قرب خاصی است که ممکن است از یک طرف حاصل از طرف دیگر حاصل نباشد بلکه از طرف دیگر دوری باشد.

خدای متعال در قرآن کریم به صورت خطاب کلی می فرماید: «نحن اقرب الیه من حبل الوريد» و آن را به واسطه قیدی تخصیص نمی زنند، در نتیجه این آیه هم شخص کافر وهم مومن را در برمیگیرد ولی جهات آن متفاوت است. در رابطه ولایت مؤمن و خدای متعال طرفینی است ولی رابطه ولایت خدای متعال و کافراپنگونه نیست بلکه، خدای متعال به کافر نزدیک ولی کافر بواسطه کفر خود از خدا دور است.

۱-۱-۲-۱-۱-اعلان رسمی ولایت حضرت علی (ع) در غدیر

پیامبر گرامی اسلام در روز عید غدیر ولایت حضرت علی (ع) را اعلان می کنند واز مردم می خواهند ولایت او را بپذیرند و کسانی که از ولایت حضرت سر باز زنند را وعده آتش جهنم می دهند.

«ای مردم، او(حضرت علی) را فضیلت دهید که خدا او را فضیلت داده است و او را قبول کنید که خداوند او را منصوب نموده است.

ای مردم، او از طرف خداوند امام است و هر کس ولایت او را انکار کند خداوند هرگز توبه اش را نمی پذیرد و او را نمی بخشد. حتمی است بر خداوند که با کسی که با او مخالفت نماید چنین کند و او را به عذابی شدید تا ابدیت و تا آخر روزگار

معذب نماید.» (مرکز هماهنگی، توسعه و ترویج فعالیت های قرآنی، ۱۳۸۶، ص ۳۷)

۱-۲-۴- ولایت پذیری

در تبیین معنا و مفهوم ولایت پذیری به صورت کلی می توان گفت که ؛ ولایت پذیری اطاعت و مسئولیت پذیری توام با شناخت و محبت نسبت به اولیاء الهی است که آدمی را برای رسیدن به راه سعادت و کمال یاری می کند.

خداوند متعال می فرماید: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ» (المائده (۵): آیه ۵۵)

به اتفاق مفسران عامه و خاصه، شأن نزول آیه علی علیه السلام است و بیش از پنجاه نفر از علمای اهل سنت به آن اشاره کرده اند. (رضوانی، ۱۳۸۹، ص ۱۸)

سپس در آیه بعدی قرآن با انحصار ولایت در سه گروه می فرماید: کسانی که ولایت خدا و پیامبر او و افراد با ایمان را بپذیرند پیروزند.

« وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ » (المائده (۵): آیه ۵۶)

مهم ترین جمله غدیر که از زبان مبارک پیامبر گرامی اسلام جاری شد، مَنْ كُنْتُ مَوْلَاةً، فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاةً بود که پیام اصلی غدیر را به گوش جهانیان رساند.

در این جمله ای که پیامبر بیان کرده اند، معنای ولایت چیست؟ به طور خلاصه معنایش این است که اسلام در نماز و روزه و زکات و اعمال فردی و عبادات خلاصه نمیشود. اسلام دارای نظام سیاسی است و در آن حکومتی بر مبنای مقررات اسلامی پیش بینی شده است. ولایت، چطور حکومتی است؟

ولایت، یعنی حکومتی که در آن، ارتباطات حاکم با مردم، ارتباطات فکری، عقیدتی، عاطفی، انسانی و محبت آمیز است؛ مردم به او متصل و پیوسته اند؛ به او علاقه مندهستند. (تهیه و تنظیم: حسین احمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۸)

۱-۲-۵- ولایت پذیری و اقتصاد مقاومتی

دشمنان ملت ایران در طول گذشت سال های اخیر سعی دارند تا نسبت به در هم ریختگی اقتصاد ایران اقدام کنند و از ناحیه اقتصادی، ضربات سنگینی را به ملت شریف ایران اسلامی وارد کنند. نظریه اقتصاد مقاومتی که توسط مقام معظم رهبری مطرح شده است را می توان نسخه ای کارساز برای عبور از این مرحله دانست.

لازمه کار ساز شدن این نسخه ولایت پذیری به معنای اطاعت از فرامین رهبر جامعه اسلامی است به گونه ای که تنها در گفتار نباشد و در مقام عمل آن را به اجرا در آوریم.

در طول سایان گذشته مهم ترین دغدغه رهبری برای جامعه ایران، اجرا شدن اقتصاد مقاومتی و رسیدن به اقتصادی سالم و مستقل از بیگانگان جهت شکستن تحریم های ظالمانه دشمنان، رفع بیکاری جوانان، بهتر شدن وضعیت معیشت مردم و.. بوده است.

در قسمت پایانی بخش گذشته گفتیم که ولایت، یعنی حکومتی که در آن، ارتباطات حاکم با مردم، ارتباطات فکری، عقیدتی، عاطفی، انسانی و محبت آمیز است؛ مردم به او متصل و پیوسته اند؛ و به او علاقه مندهستند.

پس در مقام ولایت پذیری به دلیل وجود داشتن این علقه عاطفی و محبت آمیز مابین رهبری و مردم جامعه بر همگان لازم است در جهت تحصیل اوامر راهگشای ولی خود اقدام عملی نمایند.

اقتصاد مقاومتی و اتکا به تولیدات داخلی و رسیدگی به مردم کشور از جمله این فرامین هستند که حجت را بر هر فرد مؤمنی تمام می کند.

لازمه اجرا شدن این فرامین در مرحله عمل، ولایت پذیری مردم و مسئولین باتوجه به سیاست های کلی که رهبری در اختیار آنان قرار می دهند، می باشد.

۱-۲- راهبردهای فرهنگی، اجتماعی

۱-۲-۱- مردمی بودن

۱-۲-۱-۱- غدیر و مردمی بودن

حادثه غدیر به دلیل اهمیت رسیدن پیام الهی یعنی ولایت امیر المومنین به گوشه جهانیان که بقای شعائر اسلام آن را می طلبید، ویژگی مردمی داشت. در غدیر حضور مردم رنگ خاصی داشت به گونه ای که: اولاً اجتماع مردم از تمام بلاد اسلامی بود. دوماً حاضران پس از اعمال حج با جاذبه های معنوی خاصی گردهم آمدند. سوماً انگیزه اجتماع معنوی و با فرمان الهی بود؛ و چهارماً فراوانی این اجتماع در آن روزگاران بی نظیر بود. (دشتی، بی تا، ص ۱۲)

پس از فراهم آمدن چنین شرایطی وقت آن رسیده بود که فرمان الهی به مردم از سوی رسولش ابلاغ شود.

حذیفه بن اَسیدبه سند صحیح نقل کرده که رسول خدای علیّه و آله در روز غدیر خم فرمود: آیا شما شهادت به وحدانیت خدا (لا اله الا الله) و نبوت من (محمداً عبده و رسوله) نمیدهید؟... گفتند: آری، ما به این امور شهادت میدهیم. آن گاه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای مردم! خدا سرپرست من و من سرپرست مؤمنانم و من سزاوارترم به شما از خود شما، پس هرکس که من مولای اویم پس این علی مولای اوست. (رضوانی، ۱۳۸۴، ص ۶۴)

سپس بعد از اعلام ولایت امیر المومنین مردم به سوی حضرت شتافتند و با ایشان بیعت نمودند.

اما دیری نینجامید که پس رحلت رسول اکرم مردم بر این عهد و پیمان نماندند و در مقابل ظلم و جور سرتعظیم فرود آوردند،

و اینگونه بود که جامعه از نعمت الهی ولایت امیر المومنین بی نصیب ماندند، و دچار عذاب دنیوی و اخروی شدند.

در جریان پس از غدیر اگر آن سیل عظیم ۱۲۰ هزار نفره مردم، بر سر عهد و پیمان خود با خدا و رسولش می ماندند بدون شک هیچگاه ظلم و جور فرصت نمی یافت تا لباس خلافت را غاصبانه به تن کند.

۱-۲-۱- اقتصاد مقاومتی و مردمی بودن

رکن اساسی تحقق اقتصاد مقاومتی را می توان مشارکت مردم دانست؛ به عبارت دیگر اگر همراهی مردم در اجرای سیاست های اقتصاد مقاومتی صورت نگیرد به طور قطع، اقتصاد مقاومتی تحقق نخواهد یافت.

در واقع ماهیت اقتصاد مقاومتی را مردم شکل می دهند و اقتصاد مقاومتی، اقتصادی مردم بنیاد می باشد. در این میان، قشر جوان تاثیر گذار ترین افراد برای به ثمره نشستن اقتصاد مقاومتی می باشند. اگر مسئولین سازمان های مختلف عرصه را برای تولید داخلی توسط جوانان نخبه و خلاق ایرانی مهیا نمایند در آینده ای نزدیک ایران شاهد رشد چشمگیر و تحولات مثبتی خواهد بود. البته رسیدن به این مرحله صبر و شکیبایی و همچنین تامین سرمایه آن از طریق بخش خصوصی را می طلبد.

رهبری نیز به اهمیت فعالیت نیروی داخلی و جوان اشاره می کنند و می فرمایند:

«یکی از ظرفیت های مهم ما، ظرفیت نیروی انسانی ما است. نیروی انسانی در کشور ما، یکی از بزرگ ترین ظرفیت های کشور ما است؛ این یک فرصت بزرگ است. جمعیت جوان کشور از ۱۵ سال تا ۳۰ سال، یک حجم عظیم از ملت ما را تشکیل می دهند؛ این خودش یک ظرفیت است. تعداد ۱۰ میلیون دانش آموخته دانشگاه ها را داریم؛ ۱۰ میلیون از جوان های ما در طول این سال ها از دانشگاه ها فارغ التحصیل شدند. اقتصاد مقاومتی؛ یعنی ما اگر به نیروی داخلی، به ابتکار جوان ها، به فعالیت ذهن ها و بازوها در داخل، تکیه کنیم و اعتماد کنیم، از فخر و منت دشمنان خارجی، خودمان را رها خواهیم کرد؛ راه درست این است.

تجربه هم به ما نشان می دهد، بیانات و معارف اسلامی هم تأکید می کند که هر جا مردم می آیند، دست خدا هم هست. هر جا مردم هستند، عنایت الهی و کمک الهی و پشتیبانی الهی هم هست؛ نشانه و نمونه آن، دفاع هشت ساله، نمونه آن خود انقلاب و نمونه آن گذر از گردنه های دشوار بالغ بر سه دهه (است)، چون مردم در میدان بودند، کارها پیش رفته؛ ما در زمینه اقتصادی به این کمتر بها دادیم.» (بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱)

۱-۲-۲- وحدت اجتماعی

۱-۲-۲-۱- غدیر و وحدت اجتماعی

حضرت زهرا، سلام الله علیها، در خطبه خود میفرمایند که امامت برای حفظ نظام و تبدیل افتراق مسلمین به اتحاد است. (خمینی، ۱۳۷۸، ص ۳۱)

هنگامی که رسول گرامی اسلام در روز غدیر حضرت علی علیه السلام را به مقام ولایت نصب و معرفی نمودند خطاب به امت فرمودند: «هذا ولیکم» این (علی علیه السلام) ولی شماست.

«ولی» در منطوق آیات و روایات، کسی که اداره امور فرد یا جامعه را بر عهده دارد، خوانده میشود.

در بخش نهم خطبه غدیر پیامبر مسئله بیعت را مطرح کردند و ارزش و پشتوانه ی آن را چنین بیان فرمودند:

بدانید که من بعد از پایان خطابه ام شما را به دست دادن با من به عنوان بیعت با او و اقرار به او و بعد از من به دست دادن با

خود او فرا می خوانم. بدانید که من با خدا بیعت کرده ام و علی با من بیعت کرده است و من از جانب خداوند برای او از شما

بیعت می گیرم.

اما متأسفانه عده ای احد شکن بیعت خود با مولایشان را شکستند و باعث اختلاف در بین مسلمین گشتند.

اولین پیامدهای نفی غدیر در جامعه شهادت حضرت صدیقه طاهره فاطمه زهرا علیها السلام بود که از سوی حگام به شکلی خشونت بار روی داد و از همین زمان کشتار و نزاع چهره نمود و حاکمان که نمیتوانستند حق را که در علی علیه السلام تجسم یافته بود، تحمل کنند، با آن حضرت سر ستیز برافراشتند.

در شرایط کنونی تنها راه حل برای حل مشکلات مسلمانان رسیدن به یکپارچگی است که غدیر می تواند بهترین مایه برای وحدت اسلامی باشد. این گونه بحثها اگر علمی محض و بدون در نظر گرفتن تعصب باشد به طور حتم میتواند در راستای وحدت و انسجام سیاسی و حقیقی باشد؛ زیرا منشأ همه اختلافات مسائلی است تاریخی که در صدر اسلام اتفاق افتاده است و لذا بر ماست که آنها را ریشه یابی کرده و حق را روشن نماییم تا مسأله وحدت اسلامی را به طور ریشه‌ای حل کنیم. (رضوانی، ۱۳۸۹، ص ۱۰)

مقام معظم رهبری در خصوص تمسک به غدیر برای رسیدن به وحدت می فرمایند:

« خودِ مسأله غدیر، غیر از جنبه ای که شیعه آن را به عنوان اعتقاد قبول کرده است - یعنی حکومت منصوب امیرالمؤمنین (علیه الصلاة و السلام) از طرف پیامبر که در حدیث غدیر آشکار است - اصل مسأله ولایت هم مطرح شده است. این دیگر شیعه و سنی ندارد. اگر امروز مسلمانان جهان و ملت‌های کشورهای اسلامی، شعار ولایت اسلامی سر دهند، بسیاری از راه های نرفته و گره های ناگشوده امت اسلامی باز خواهد شد و مشکلات کشورهای اسلامی به حل نزدیک خواهد گشت.» (تهیه و تنظیم: حسین احمدی، ۱۳۸۸، ص ۳۱)

۱-۲-۲-۲- اقتصاد مقاومتی و وحدت اجتماعی

در راه به ثمره نشستن اقتصاد مقاومتی موانعی قرار دارد که برای برچیده شدن آن حضور مردمی و وحدت آنان را می طلبد.

یکی از این موانع ضعف و کار آمدی بعضی دستگاه های اجرایی در اجرای اقتصاد مقاومتی است. راه حل برطرف کردن این مانع این است که هریک از اقشار جامعه در صنعت و حرفه خود نیاز های اقتصادی و معیشتی خود را تعریف کرده و آن را تامین سازند.

مانع دیگر آن است که عده محدودی از افراد جامعه با تجمل گرایی و میل به ثروت با واردات کالاهای لوکس و خروج ارز از کشور ضربات سنگینی را به اقتصاد کشور می زنند.

مهم ترین راهکار مردمی برای تحقق اقتصاد مقاومتی، حمایت از تولید ملی است.

درست است که مردم به دلیل پایین بودن کیفیت اجناس ایرانی، روی به محصول خارجی آن می آورند، ولی راه حل این مشکل تهیه اجناس خارجی نیست، بلکه باید مردم، با مطالبه گری از تولیدکنندگان و مسئولین، خواستار افزایش بهره وری و کیفیت محصولات شوند.

صاحبان تولید که نیز خود از دل مردم می باشند باید انصاف به خرج داده و بارعبایت وجدان کاری تمام تلاش خود را در افزایش کیفیت کالای ایرانی به کار ببندند.

۱-۲-۳- غدیر و مدیریت الگوی مصرف

مدتی قبل از واقعه غدیر، عید قربان قرار داشت، تنها روزی که حضرت علی (ع) در طول ایام سال به جهت همدردی و همدلی با نیازمندان در این مدت خودشان را از تناول گوشت محروم می ساختند.

جاری ساختن نام غدیرخیم بر زبان، یعنی بیان خصلتها و صفات پسندیده، بیان آن روح متعالی که در جسم و روان صاحب غدیر یعنی علی بن ابی طالب علیه السلام قرار دارد، علی بن ابی طالب علیه السلام در مدت حکومت ظاهریش، (چهار سال واندی) گوشت تناول نمیکنند، مگر روز عید قربان که یقین داشتند جمیع مسلمانان از گوشت بهره مند می شوند.

حضرت علی علیه السلام همواره به ویژه در دوران حکومتشان با مردم همدردی می نمودند به گونه ای که حضرت: قد اکتفی من دنياه بطمریه ومن طعمه بقرصیه (سیدرضی، ۱۴۴، نامه ۴۴۵) از تن پوش دنیا به دو لباس و از غذای آن به دو نان اکتفا کرده بود. و تحمیل همه این سختی ها بر خود به این دلیل بود که ولعل هناک بالحجاز او

الیمامة من لا طمع له فی القرص ولا عهد له بالشعب. (عاملی، ۱۴۳۰، ص ۲۱۷) شاید در مناطق حجاز و یمامه کسانی باشند که در حسرت قرص نانی به سر میبرند و هیچ وقت سیری را تجربه نکرده اند.

لعل در زبان عرب به معنای شاید می باشد و حضرت علی (علیه السلام) همین که احتمال می دادند ممکن است افرادی در سرزمین های دور دست مانند حجاز و یمامه گرسنه باشند، از چشیدن طعم سیری بر خود مضایغه می نمودند.

اما امروزه در سراسر جهان به روشنی می بینیم که تعداد کثیری از انسانها، شبها و روزها را با گرسنگی به سر می برند و نه تنها گوشتی برای مصرف ندارند، بلکه در اثر گرسنگی شاهد بیماری و تلف شدن کودکانشان می باشند و از طرفی دیگر میبینیم که ثروتمندان در یک وعده غذایی خود چندین نوع غذا را تناول می کنند و بخش عمده آن را راهی زباله دان می کنند.

منشاء این فقر و گرسنگی را باید در حاکمان، ثروتمندان و صاحبان قدرت یافت که با پایمال کردن حقوق مستضعفین به منافع خود استیلاء پیدا کرده اند.

حضرت علی (ع) می فرمایند: «ما جاع فقیر الا بما تمع به غنی» (سید رضی، ۱۴۴، حکمت ۳۲۸) هیچ فقیری گرسنه نمی ماند، مگر به واسطه اینکه ثروتمندان از حق آنان بهره مند شده اند.

آری اگر جهانیان مفهوم غدیر را در یابند و اگر سیستم حکومتی صاحب غدیر بر این خاک حکمفرما شود، دیگر شاهد فقر و گرسنگی و... نخواهیم بود.

پرهیز از اسراف و رعایت حقوق مستضعفین منحصر به خوراک نمی باشد، و اگر صاحبان قدرت و ثروت این دومقوله را در عمل خود اثر دهند و در جامعه سبک زندگی صاحب غدیر رواج پیدا کند، دیگر کشور محتاج نخواهد شد.

مقام معظم رهبری مدیریت مصرف را یکی از شاخصه های اقتصاد مقاومتی معرفی می کنند و بیان می دارند که مصرف باید مدیریت شود و جلوی اسراف ها گرفته شود، و لازمه آن فرهنگ سازی می دانند.

ایشان در ادامه بیان میدارند که این فرهنگ سازی باید توسط صدا و سیما و با بهره گیری از مفاهیم اسلامی صورت گیرد. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس جمهوری و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۱/۶/۲)

بنا بر این اگر مفاهیم غدیر و سیستم حکومتی صاحب غدیر در جامعه فرهنگ سازی شود و از آنجایی که عمده جمعیت مردم ایران را مسلمانان تشکیل می دهند، باورهای مردم و اعتقاد به مولیشان و عمل به آنها موجب خواهد شد که به بهبود اقتصاد و مقاوم سازی آن کمک شود.

۱-۳-۱- راهبرد های سیاسی

۱-۳-۱- نفی سلطه بیگانه

۱-۳-۱- غدیر ونفی سلطه بیگانگان

بعد از آن که تمامی نقشه های کفار برای نابودی اسلام با شکست مواجه شد درصدد بر آمدند که پس از وفات پیامبر صلی الله علیه وآله نقشه های خود را اجرا کنند.

ولی در روز غدیر خم رسول گرامی اسلام صلی الله علیه وآله حضرت علی علیه السلام را به عنوان جانشین خود معرفی کرد و این جا بود که کافران و منافقان از این نقشه خود نیز مأیوس شدند و لذا خداوند متعال این آیه را نازل کرد: «الْيَوْمَ يَنْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» (رضوانی، ۱۳۸۴، ص ۹۰)

امروز، کافران از (زوال) آیین شما، مأیوس شدند؛ بنا بر این، از آنها نترسید! و از (مخالفت) من بترسید! امروز، دین شما را کامل کردم.

بنابراین نفس غدیر، یاس و ناامیدی را در کفار و بیگانگان ایجاد کرد و به آنان فهماند که هیچگاه کفر و ستم توانایی مقابله با حق و اسلام ناب محمدی را ندارد.

بحث از غدیر و خلافت بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله فقط یک بحث تاریخی نیست، غدیر در واقع بحث

انسان سازی است. بحث از غدیر بعد از پیامبر صلی الله علیه وآله در حقیقت بحث از این موضوع است که امام باید قابلیت

امامت داشته باشد و از جانب خداوند منصوب گردد. بحث از اینکه امام بعد از پیامبر صلی الله علیه وآله چه کسی بوده، در حقیقت بحث از این است که چه کسی باید تا روز قیامت برای جامعه اسلامی و بشریت الگو باشد؛ آیا مثل علی علیه السلام الگو باشد که جامع همه صفات کمال است؛ در شجاعت، عدالت، سخاوت، عبادت، زهد، تقوا، فروتنی و دیگر صفات که نظیر نداشت، یا اصحاب رسول خدای صلی الله علیه وآله الگو باشند که به قول عبدالکریم خطیب، نویسنده مصری؛ هیچ موقفی در هیچ جنگی نداشته اند؟ امت اسلامی احتیاج به الگوهایی جامع در بین بزرگان صدر اسلام دارد که بتوانند محرک آنان تا روز قیامت باشند.

و مردم با خواندن مواقف و فضایل و کمالاتشان در راه آنان قرار گرفته، به حق و حقیقت نزدیک شوند. (رضوانی، ۱۳۸۷، ص ۱۸)

سوالی که امروزه مطرح است این است که چرا امت اسلامی در خواب است در حالی که دشمنان اسلام و مسلمانان بر بلاد آنان غلبه و سیطره پیدا کرده اند و دین و منابع مادی آنان را به غارت میبرند؟

بهترین جوابی که به این سوال می توان داد فراموش کردن حادثه غدیر و یا اینکه به تعبیری بهتر خود را به فراموشی زدن حرمت شکنان غدیر بوده است و شاهی بر مدعی ما، نعمت وجود رهبری است که با پیاده ساختن آموزه های علی (علیه السلام) در جامعه باعث اقتدار نظام جمهوری اسلامی ایران در مقابل ایادی کفر و استکبار جهانی شده است.

۱-۳-۱-۲- سلطه بیگانگان و اقتصاد مقاومتی

نمونه بارز از نفی سلطه بیگانه در اقتصاد ایران، فتوای میرزای شیرازی بود که با تحریم تنباکو توانست هویت ملی ایران را در قالب تشیع تثبیت کند.

در زمان ناصرالدین شاه، شرکتی انگلیسی رژی، قراردادی با ایران امضا کرد. بر اساس این قرارداد، خرید و فروش و تولید محل توتون و تنباکوی ایران در داخل و خارج، به مدت پنجاه سال به صورت انحصاری به آقای ماژور تالبوت و شرکای او داده شد. در مقابل، صاحبان امتیاز متعهد شدند سالانه مبلغ پانزده هزار لیره انگلیسی و یک چهارم سود کمپانی را پس از کم کردن همه مخارج، به دولت ایران بپردازند. آنان همچنین از هزینه های گمرکی و پرداخت هرگونه مالیات معاف بودند. و این موارد باعث ضرر و زیان عظیمی بر اقتصاد کشور بود.

اینجا بود که میرزای بزرگ با صدور فتوای تحریم تنباکو حماسی ترین و شکوهمندترین نهضت مردمی را پدید آورد که تا آن زمان در تاریخ بی مانند بود.

اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی اعمال تحریم های یک جانبه توسط دولت های غربی و ایجاد محدودیت های مالی و تجاری، یکی از ابزارهای ظالمانه ای بود که بار دیگر نظام سلطه برای وارد آوردن فشار به نظام جمهوری اسلامی ایران به کار بست و مرتباً بر حجم این تحریم ها افزوده است. این وضعیت با اجرای تحریم خرید نفت، بانک مرکزی، کشتیرانی، بیمه و... از سوی نظام سلطه به اوج خود رسیده است. در مقابل اتخاذ چنین رویکردی از سوی غرب، مقام معظم رهبری بحث اقتصاد مقاومتی را مطرح می کنند و آن را به عنوان یک شیوه مهم در تغییر مسیر حرکت اقتصادی کشور خواستار می شوند.

در تعریفی که مقام معظم رهبری از اقتصاد مقاومتی دارند ایشان بیان می دارند که:

« اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی ها و خصومت های شدید می تواند تعیین کننده ی رشد و شکوفایی کشور باشد. » (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۱/۵/۱۶)

« ما باید هر کدام نقش خودمان را بشناسیم و آن را ایفاء کنیم. یکی از بخشهای ما، اقتصاد است و خاصیت اقتصاد در یک چنین شرائطی، اقتصاد مقاومتی است؛ یعنی اقتصادی که همراه باشد با مقاومت در مقابل کارشکنی دشمن، خباثت دشمن؛ دشمنانی که ما داریم.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از پژوهشگران و مسئولان شرکت های دانش بنیان، ۱۳۹۱/۵/۸)

در واقع رهبری اقتصاد مقاومتی را اقتصادی معرفی می کنند که وابسته به بیگانگان نباشد تا در شرایط بحرانی بتواند با استقلال خود، از پس هر مشکلی بر آید.

و این برای بار دیگر بود که مرجعیت شیعه و رهبر جهان اسلام با رویکردی جهادی دست بیگانگان و سلطه آنان را بر نظام جمهوری اسلامی ایران کوتاه کرد و با این تدبیر هوشمندانه عامل شکست دشمن در جنگ تحمیلی اقتصادی شد. البته ناگفته نماند برای تحقق کامل فرامین رهبری در خصوص اقتصاد مقاومتی نیاز به اقدام و عمل اساسی، به همراه همدلی مردم و دولت است.

۱-۳-۲ عدالت محوری

۱-۳-۲-۱ عدالت محوری و غدیر

مکتب غدیر به دلیل گستردگی خود از چنان عمق و ژرفایی بهره مند است که شناخت آن را برای آدمی دشوار می کند.

یکی از آموزه های مکتب غدیر یعنی عدل و انصاف در این سخن کوتاه حضرت نمود خاصی پیدا می کند.

و الله لو اعطيت الاقاليم السبعة بما تحت افلاكها على أن أعصى الله في نملة أسلبها جلب شعيرة ما فعلت و ان دنياكم عندي لا هون من ورقة في فم جرادة تقضمها، ما لعلی و نعیم یفنی و لذة لا تبقی! (سید رضی، ۱۴۴، خطبه ۲۲۲)

به خدا سوگند اگر اقلیم‌های هفت گانه زمین را با هر چه در زیر آسمان آنها است به من دهند تا خدا را در حد گرفتن پوست جوی از دهان موری نافرمانی کنم، نخواهم کرد. چرا که این دنیای شما در نزد من از برگ نیم جویده‌ای در دهان ملخی ناچیزتر است. علی را با نعمت‌های فناپذیر و لذت‌های گذرا و ناپایدار چه کار!

نکته درخور اهمیت درسرخن امیرالمؤمنین علیه السلام عبارت «جلب شعیر» (پوست نازکی که دانه جو را در میان دارد) است، و اگر بی ارزش تر از آن یافت می‌شد، به یقین حضرت از آن نام می‌برد.

یکی از جهات مهمی که باعث شد، بسیاری از افراد غدیر و سخنان خدا و پیامبر را نادیده بگیرند، همین بحث عدالت محوری حضرت بوده است. در نگاه امام علی علیه السلام همه یکسان بودند و درجه قرب و نزدیکی افراد به حضرت، بر اساس تقوایی بود که داشتند. (رضوانی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۱)

ابن ابی الحدید می‌نویسد: «مهمترین سبب در اعراض عرب از ولایت امیر المومنین مسائل مادی بود؛ زیرا علی علیه السلام شخصی نبود که کسی را بی جهت بر دیگری برتری دهد، عرب را بر عجم تفضیل بخشد همانگونه که پادشاهان چنین میکردند. او کسی بود که هرگز اجازه نمیداد تا شخصی به جهات خاصّ به او متمایل گردد...» (شرح ابن ابی الحدید، ص ۱۹۷)

او نیز از هارون بن سعد نقل میکند که عبدالله بن جعفر بن ابی طالب به علی علیه السلام عرض کرد: ای امیرالمؤمنین! از تو میخواهم که دستور دهی به من کمکی شود، به خدا سوگند که هیچ نفقه ای ندارم جز اینکه مرکب خود را بفروشم تا با آن امور معاش خود را بگذرانم. حضرت فرمود: «نه به خدا سوگند، من چیزی را برای تو نمی‌یابم جز آن که تو عمویت را امر کنی تا سرقت کرده و از آن به تو چیزی بدهد» (همان، ص ۲۰۰)

۱-۳-۲-۲ عدالت محوری و اقتصاد مقاومتی

پس از ابلاغیه سیاستهای اقتصاد مقاومتی، رهبر انقلاب اسلامی در سخنرانی حرم مطهر رضوی به سؤالات و ابهاماتی که در این باره مطرح شده بود پاسخ دادند. یکی از این ابهامات تعریف عدالت در اقتصاد مقاومتی بود.

پاسخ رهبری به این سوال ماهیت عدالت اقتصادی و رابطه بین عدالت محوری و اقتصادی مقاومتی را به خوبی روشن می‌کند.

«این اقتصاد، عدالت‌محور است؛ یعنی تنها به شاخصهای اقتصاد سرمایه‌داری - [مثل] رشد ملی، تولید ناخالص ملی - اکتفا نمیکند؛ بحث اینها نیست که بگوییم رشد ملی اینقدر زیاد شد، یا تولید ناخالص ملی اینقدر زیاد شد؛ که در شاخصهای جهانی و در اقتصاد سرمایه‌داری مشاهده میکنید. در حالی که تولید ناخالص ملی یک کشوری خیلی هم بالا میرود، اما کسانی هم در آن کشور از گرسنگی میمیرند! این را ما قبول نداریم؛ بنابراین شاخص عدالت - عدالت اقتصادی و عدالت اجتماعی در جامعه - یکی از شاخصهای مهم در اقتصاد مقاومتی است، اما معنای آن این نیست که به شاخصهای علمی موجود دنیا هم بی‌اعتنایی بشود؛ نخیر، به آن شاخصها هم توجه میشود، اما بر محور «عدالت» هم کار میشود. عدالت در این بیان و در این برنامه به معنای تقسیم فقر نیست، بلکه به معنای تولید ثروت و ثروت ملی را افزایش دادن است.» (پاسخ رهبر انقلاب به ۱۰ پرسش درباره اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۳/۰۱/۰۶)

رهبری در قسمت آخر جوابشان به این سوال بیان می‌دارند که عدالت در این بیان و در این برنامه به معنای تقسیم فقر نیست، بلکه به معنای تولید ثروت و ثروت ملی را افزایش دادن است. ایشان در واقع می‌خواهند بیان دارند که مقصود ایشان از اقتصاد مقاومتی، اقتصاد ریاضتی نیست؛ و رسیدن به اقتصاد مقاومتی باید توأم با عدالت باشد.

۱-۴- نتیجه گیری

آنچه بیان شد گوشه ای از منش و روش حضرت امام علی (ع) بود که در حادثه غدیر راهبرد های تحقق اقتصادی را برای ما نمایان کرد. تفاوتی که در این راهبرد ها با راهبردهای سایر نظام های اقتصادی دنیا وجود دارد این است که نگاه حضرت در مسائل مادی فراتر از دنیای تنگ و مادی است و به اخرت و سعادت آخرتی می‌نگرد و اگر حضرت چاهی را با زحمت حفر می نمودند و پس از آباد کردن آن، آنجا را وقف می نمودند نشانگر این است که تولید ثروت چیز خوبی است و هدف ما از اقتصاد سالم و مقاوم اقتصاد ریاضتی نیست و باید تولید ثروت صورت بگیرد، اما قصد فرد برای کار خیر، برای پیشرفت کشور، برای کمک به محرومان باشد که هم به ساختن توشه ای برای سرای اخروی خود تلاش نموده است و هم اینکه برای رفع فقر و ساختن اقتصادی مقاومتی در جامعه گامی مهم برداشته است.

در پایان از مطالب بیان شده می‌توان این طور نتیجه گیری نمود که فرهنگ غدیر، راهبردهای مهمی را در عرصه های گوناگون برای دستیابی به اقتصاد مقاومتی دربردارد. آن چه حائز اهمیت است شناخت راهبردهای برآمده از این فرهنگ و عملیاتی کردن آن ها در عرصه اقتصادی می‌باشد. آنچه بیان شد نمایانگر تعدادی از راهبردهای معرفتی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی بود که نقشی محوری را در تحقق اقتصاد مقاومتی دارا می‌باشند. اندیشمندان با سرمایه گذاری علمی بر روی واقعه غدیر، می‌بایست نظام اقتصادی را با توجه به راهبردهای استخراج شده از این فرهنگ عظیم پایه ریزی نموده و اقتصاد مقاومتی را در عرصه نظری و عملی رقم بزنند.

منابع

*قرآن کریم

- ۱- سید رضی، نهج البلاغه، محقق صبحی صالح، قم، هجرت، اول، ۱۴۴
- ۲- طباطبایی، سید محمد حسین، سید محمد باقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ش، ج ۵، ۲۰
- ۳- راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، دمشق بیروت، دارالعلم، الدار الشامیه، ۱۴۱۲ق، چاپ اول
- ۴- مرکز هماهنگی، توسعه و ترویج فعالیت های قرآنی، خطبه غدیر: (شرح واقعه غدیر خم)، تهران، شبستان دانش، ۱۳۸۶
- ۵- رضوانی، علی اصغر، ضرورت غدیر، قم، مسجد مقدس صاحب الزمان (جمکران)، ۱۳۸۹
- ۶- تهیه و تنظیم: حسین احمدی، غدیر در بیان مقام معظم رهبری، قم، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸
- ۷- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷، ج ۵
- ۸- الشیخ الحرّ العاملی، وسائل الشیعه، تحقیق و تصحیح: الشیخ عبدالرحیم الربانی الشیرازی، ناشر: چاپخانه اسلامی، تهران، ۱۳۷۶ ق، ج ۱۷
- ۹- دشتی، محمد، غدیر شناسی، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع)، بی تا
- ۱۰- رضوانی، علی اصغر، غدیرشناسی و پاسخ به شبهات، قم، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۴
- ۱۱- عاملی، جعفر مرتضی، الصحیح من سیره الامام علی (ع)، المرکز الاسلامی للدرسات، بیروت، ۱۴۳۰، ج ۲۱
- ۱۲- رضوانی، علی اصغر، غدیر محور وحدت اسلامی، قم، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۷